ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Др. ЕВГЕН ЛЕВИЦЬКИЙ.

ЛИСТИ З НЇМЕЧЧИНИ.

ЦІНА 80 СОТ.

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарнї Адольфа Гольцгавзена у Віднї.

Накладом „Союза визволення України“ вийшла велика книга д-ра Степана Рудницького, проф. унїверситету у Львові, п. з.

UKRAINA, LAND UND VOLK

(Україна, край і нарід).

Се перший більший твір в нїмецькій мові, що займаєть ся Україною, значить цїлим полуднем східної Европи, та гарно виповнює прогалину, яка була досї в науцї ґеоґрафії. Книжка повинна найти ся в руках кождого інтеліґентного Українця.

Її зміст такий: Україна як ґеоґрафічна одиниця. I кн. Фізична ґеоґрафія. Положеннє й великість. Чорне море й його побережа. Загальний огляд будови поверхнї України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клїмат. Ростинний і звіринний світ України. II кн. Антропоґеоґрафія. Етноґрафічні границї України. Число й розміщеннє Українцїв по їх землї. Український народ яко антропоґеоґрафічна одиниця. Загальні замітки. Антропольоґічні прикмети Українцїв. Українська мова. Історично-полїтичні традиції та змагання Українцїв. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-ґеоґрафічний огляд України. Ловецтво й рибальство. Лїсове господарство. Хлїборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багацтва. Промисл. Торговля й комунїкація. Области та селитьби України. Спис важнїйшої лїтератури та докладний показчик імен і річей.

До книжки додано 6 карт: поглядову фізичну карту України 1:5000000, ґеольоґічну, тектонїчно-морфольоґічну, клїматичну, ростинно-ґеоґрафічну й етноґрафічну карту східної Европи 1:10000000.

Замикають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народнї типи України.

Виданнє дуже гарне та старанне. Карти й образки виконані дуже добре. Цїна в порівнанню до величезних коштів накладу невисока: 10 кор. за брошурований примірник, а 12 К за примірник у гарній синїй оправі з золотими витисками.

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Др. ЕВГЕН ЛЕВИЦЬКИЙ.

ЛИСТИ З НІМЕЧЧИНИ.

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ „СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ“.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

Отсї „листи“ вимагають перш за все деякого пояснення, а то й застереження. Як що прихильний читач надїєть ся, що в сих листах найде повний образ відносин, поглядів чи змагань, то йому прийдеть ся дуже розчарувати ся. Війна ще кипить, думки стирають ся, ворог наслухує пильно, що дїєть ся в його противника, а все те накладає на нас усїх обовязок бути дуже обережними, як у виборі тем, так і навіть у висловах. Отже, читаюча громадо, не надїй ся, що зпід мого пера вийдуть докладні й повні фотоґрафічні знимки з настроїв, поглядів або змагань нїмецького суспільства — нї, я можу дати поки-що тільки відірвані образи, загальні спостереження та контури. А хоч добре розумію, як дуже ми всї хотїли-б мати в сю переломову пору як найдокладнїйші інформації про все, що тільки хочби й посередно доторкаєть ся також нашої долї, то одначе треба вміти „потерпіти“. Прийде пора, що усунуть ся всякі тактичні перепони для „вольного слова“, а тодї й конечні прогалини в інформованню публики виповнять ся, а загальні нариси наберуть ясности та повноти.

Отсе перше, що я мав сказати задля виправдання.

А друге таке. Ми привикли, що в часї війни тільки й мови може бути, що про „воєнні операції“ та про полїтику. І то, розумієть ся, не про сю дрібничкову полїтику, що крутить ся біля „великих людей для малих інтересів“, але конче про „високу“. Атже сказав колись Клявзевіц знамените слово, що війна се теж полїтика, тільки продовжувана „при помочи оружя!“ Отже ми всї говоримо тепер головно про полїтику. А міжтим саме ся велика війна, ся велика напруга всїх сил великих европейських народів дає спромогу навчити ся зовсїм чогось иншого, вартнїйшого,

 1*

особливо в Німеччині. Тут саме можна навчити ся, що має робити нарід, аби міг колись — чи то мирними засобами, чи й оружєм — вести справжню національну полїтику, пізнати всї тї дороги та стежки, якими нарід після довгої працї й зусиль здобуває собі шлях для кращої будучности. Тай у війнї не рішає саме оруже: і найсильнїйшим оружєм не виграєть ся битви, коли сьому оружю не просвічує шляхів сонце вищої культури. Скільки-то вже навіть така заскорузла Росія, що й найважнїйші справи рішала досї по „собственному ґлазомєру", навчила ся протягом сеї війни від осоружного „Ґерманця!" — Десяток лїт потребувала вона, щоб вибудувати один марний залїзничий шлях, а тепер побудує чи не найтяжшу технїчно залїзничу лїнію на півостров Кола протягом кільканадцятьох місяців! Дуже образово, але вірно помічає „Утро Россіи", що Росія в часї сеї війни всюди показала своє культурне убожество й низшість; навіть „гузиків" не стало, бо не вміє їх нїхто в Росії випродукувати, а спровадити годї. Та лишім „гузики" на боцї, а перейдім до важнїйших річей, бо і справдї — побідили й побіджають у сїй війнї не так гармати, як залїзницї й автомобілї, телєфони й телєґрафи, лїтаки та підводні судна, а понад усїм тим велика сила орґанїзації й духа, того духа, що робить кожду одиницю живим, скоординованим і солїдарним членом загалу. Отже, шановні читачі, і я не буду в моїх листах писати про саму тільки полїтику, але декілька з сих листів я присвячу й иншим моментам народнього життя, а саме всїляким інтересним проявам вищої культурности, які я назвав би „пропедевтикою" до справжньої полїтики.

I.

(Полїтика Бісмарка й її вплив на німецьке суспільство. — Держава континентальна, чи світова? — Критична праця „імперіялїстів“ і її два фронти — Україна.)

Все-ж-таки почнемо від полїтики! —

Для нас Українців важно, які переміни доконали ся протягом війни в поглядах німецького суспільства на питання заграничної полїтики, бо з тим вяжеть ся також справа долї, яка судила ся й нашому українському питанню в Німеччинї. Тільки знаючи загальний підклад — den Resonanzboden, як Німцї кажуть, — можна теж знати, чи та в якій мірі якась одна конкретна справа заграничної полїтики може рахувати на її більш або менш корисне зрозуміннє й успіх.

Отже нема иншого державного мужа в Німеччинї, полїтична ідеольоґія якого так сильно врізала ся-б у душу полїтично-думаючого загалу, що кн. Бісмарка. Великого канцлєра вже давно нема між живими, але його дух усе ще не погас у великій части його земляків. Та, зрештою, може се тільки оптична мана; не виключене, що ідеольоґія Бісмарка вдержала ся досї тому, що погляди самого Бісмарка в значній мірі були тільки перелицьованим на мову дипльоматів висловом думок тих кругів, до яких великий канцлєр по свому родовому походженню та симпатіям сам належав, а саме всемогутньої консервативної партії, яка й досї задержала керму німецької полїтики в своїх руках.

Вихідним пунктом, вісю, біля якої розвивали ся наче з клубка всї нитки бісмарківської заграничної полїтики, був погляд, що Німеччина своїм з'єдиненнєм в один союзний орґанїзм наразї осягнула свою цїль і що вона має на все

зостати ся в першій мірі европейською, строго континентальною державою. „Морського“ питання, квестії зросту Німеччини поза тісні континентальні рамки до потуги світового володіння Бісмарк просто не розумів, а кольоніяльні набутки трактував з очевидною нехітю. Як ся нехіть врізала ся саме в розуми земляків і пережила навіть самого канцлєра, доказує факт, що коли вже за Капріві Анґлія відступила Німеччині за Санзібар остров Гельґолянд (в теперішній війні для Німеччини неоціненої ваги), „бісмарківці“ осуджували зовсім явно поступок правительства як „очевидний промах“, а переважна часть німецької преси аж трясла ся від неприхильних оцінок і застережень.

Вважаючи після трьох побідних воєн Німеччину за зовсім заспокоєну („saturiert“, як казав Бісмарк), великий канцлєр уважав за головну ціль німецької політики берегти на всі фронти вдержання мира. Всіляких анексій, висвободжування инших народів і перемінювання тим способом розкладу европейських сил Бісмарк бояв ся наче вогню, а навіть і Францію приборкав не так задля експанзії, як тому, що в могутній Франції бачив головну перешкоду до внутрішнього сконсолідовання Німеччини. Він хотів у тій саме ціли зробити Францію на довгий час „нешкідливою“. Потім, щоб забезпечити Німеччині супокій, Бісмарк попирав експанзію Франції в Азії й Африці, подібно як зробив передтим уже і з Австро-Угорщиною, відвернувши її увагу від осередньої Европи на Балкан.

Для нас важно, які послідовности випливали з сього „прінціпіяльного“ становища Бісмарка в відношенню до Росії. Тут очевидно, що коли з ким Бісмарк хотів жити в дружбі та згоді, то передовсім з „володарством царя“. З „Думок і спогадів“ („Gedanken und Erinnerungen“) знаємо, що великий канцлєр навіть дуже довго важив ся, чи не ввійти Німеччині в союз з Росією, а коли перехилив ся потім на сторону Австро-Угорщини, то й тоді надав „тридержавному союзови“ таку форму, щоб Росія не була, „Боже борони“, „спровокована“. Союз сформульовано отже тільки де-

фензивно, з'обовязуючи ся до оружної помочи Австро-Угорщинї єдино на випадок її зачіплення Росією, але не навідворот, а навіть і такий союз удержано вмисне на довгий час у тайнї. Потім послїдувало ще відоме „Extratour", історія, яка повторила ся ще раз давно вже після того, як великого канцлєра не стало між живими, — в Потсдамі.

Та не тільки вимоги загально-полїтичних комбінацій зближали Бісмарка до Росії, але були ще й дві инші, побічні справи, що піддержували російські симпатії великого канцлєра. Були се — всевладний абсолютизм царської династії та справа Польщі. Бісмарк, як родовитий юнкер-консерватист, мав прінціпіяльну нехіть до всякої полїтики з „долу", а в міжнароднїх відносинах довіряв тільки володарям і їх добрим особистим зносинам. Се він сам ствердив в одній зі своїх розговірок на тему „тривкости союзів" ще в роцї 1895. Та нїщо так добре не характеризує поглядів Бісмарка на російський абсолютизм, тай і на польське питаннє, як отсї знаменні замітки, які беремо з його-ж „Думок і спогадів": „Не бачу — каже кн. Бісмарк — противенств, які-б мали вести до конфлїкту між Нїмеччиною й Росією. Навпаки дають нам однакові потреби в польськім питанню та вплив традиційної солїдарности („der hergebrachten dynastischen Solidarität") обох династій в супротивенстві до всяких революційних змагань („Umsturzbestrebungen") всяку основу задля спільної полїтики обох кабінетів".

Бісмаркови з його поглядами й ідеями судила ся тота сама доля, що й кождому, навіть і найґенїяльнїйшому смертельникови, — що обставини швидко його переросли. Бісмаркови, який так строго держав ся континентальної полїтики, анї через голову не переходило, що Нїмеччинї прийдеть ся швидко звести крівавий бій з Анґлїєю ізза володїння над океанами, а так само не прочував він, що Анґлїя стане колись плече об плече з Росією проти „традиційно-заприязненої" Нїмеччини. Але коли оттак обставини виросли значно поза рамки полїтичних комбінацій Бісмарка, так знов з другого боку на Бісмаркови справдила ся ще й инша історична

правда: що думки, перейняті суспільством від своїх „великих людей“, держать ся силою інертности й традиції значно довше, нїж обставини, які їх виплекали. Реальний підклад бісмарківської полїтики змінив ся вже давно, і се у зовсїм щось противне, але погляди Бісмарка про завдання нїмецької полїтики та відношеннє Нїмеччини до сумежних держав держать ся ще подекуди й по нинїшнїй день і морочать голови зовсїм зрештою розумним одиницям. І треба було не тільки самого брязкоту оружя та потоків крови, але ще й довгої інтензивної критичної працї визначних публїцистів, щоб захитати отсї доґми бісмарківської полїтики та промостити дорогу серед нїмецького суспільства для нових ідей.

Тими, що довершили в нїмецькім суспільстві переломової роботи, й то протягом розмірно дуже короткого часу, були нїмецькі імперіялїсти. Се кружок полїтиків, які на місце бісмарківської „континентальної“ теорії поставили теорію нїмецької світової полїтики.

Вже від року 1898 починаєть ся великий переворот у культурнім і економічнім розвитку Нїмеччини, переворот, який поставив сю державу перед зовсїм нові обставини та завдання. Загранична торговля Нїмеччини зросла від згаданого року до року 1913 о цїлих 13 мілїярдів марок, міжтим коли за десять попереднїх лїт зріст сеї торговлї виносив заледви 2 й пів мілїярда марок! А сей величнїй зріст заграничної торговлї Нїмеччини був тільки висловом другого, основного зросту, який відбував ся в серединї держави, в наглім розвитку її питомого промислу. Нїмеччинї прийшло ся отже і приходить ся шукати нових світових шляхів, бо зоставати ся в рамцях бісмарківської полїтики було би для так зміцненого в своїй серединї народу просто самовбійством. Влучно висловив саме се кн. Більов у своїй книзї про „нїмецьку полїтику за володїння Вільгельма II“: „Der Verzicht auf Weltpolitik wäre gleichbedeutend mit einem langsamen sicheren Verkümmern unserer nationalen Lebenskräfte (Відступленнє від світової полїтики означало-б те саме, що повільне й певне знидїннє життєвих сил нашої нації)“. Ось тому-то Нїмеччина не може вже огля-

дати ся ні на традицийну „династичну приязнь“, ні на спільну боротьбу проти „революцийних течий“, на які так завзято й послідовно вказував Бісмарк, але мусить з одного боку промостити собі вільну дорогу на океанах проти всемогутньої Анґлії, а з другого зломити раз на все потугу Росії, яка грозить в будучности відтяти Німеччині раз на все такий важний для німецького промислу й торговлі безпосередній контакт з Азією.

По сути річи німецькі імперіялісти се ніщо инше, як теоретичний вислів теперішніх реальних потреб Німеччини, так само, як такимже теоретичним висловом реальних німецьких потреб був і кн. Бісмарк щодо свого часу. Німеччина мусить з континентальної держави перетворити ся в світову, а коли так, то вона мусить теж з одного боку зломити всевладу Анґлії, а з другого боку відсунути Росію як найдальше на Схід.

І так саме формулують сучасну німецьку політику два найвиднійші представники німецького імперіялізму — граф Ревентльов і Павло Рорбах. Тільки що консервативний Ревентльов звертає увесь фронт німецької оружної та політичної акції против Анґлії, міжтим коли безпартійний Рорбах* для осягнення тих самих імперіялістичних цілей хоче передовсім промощення дороги на Сході.

Як ми вже замітили на самім початку, праця імперіялістів пособила посередньо й нашій українській справі, оскільки річ іде про пропаґанду української справи в політичних кругах Німеччини. Через сю прогалину, яку своєю

* Головні праці Рорбаха на тему біжучої німецької політики: „Der Krieg und die deutsche Politik“, — „Zum Weltvolk hindurch!“ — „Bismarck und wir“, — „Russland und wir“. На жаль у сім останнім творі Рорбах займає доволі неясне становище щодо державної будучности визволеної України. Він пише там (стр. 55): „Die entscheidende Voraussetzung dafür, dass die russische Macht aufhört, eine zunehmende Gefahr für Deutschland zu bilden, ist die Lostrennung der Ukraine... die zweite... „Die Wiederherstellung Polens“ (Там тільки „Lostrennung“, а для Польщі „Wiederherstellung!“) — Найповажнійший орґан імперіялістів — „Panther“, в якім появили ся теж статї про українську справу і з нашого боку: моя довша розвідка про Україну та Д. Донцова.

критикою вибили імперіялїсти в мурах традиційної „бісмарківщини“, найшли собі дорогу, й то навіть у деяких дуже консервативних розумах, і такі питання, як балтійське, польське, фінляндське й українське, питання, які досї трактовано тут у „поважних кругах“ переважно з нехітю, а то деколи і з легкодушною, недовірливою усміхкою. Решту доконали, розумієть ся, й самі воєнні подїї, які ще більше, нїж дрібна публїцистична праця, розширили полїтичний світогляд нїмецької публики. Отже національні питання вже самі собою насувають ся та домагають ся полагоди з нїмецького державного становища, чим дальше побідоносно посуваєть ся нїмецьке оружє у глибину Росії.

Берлїн, 5 січня 1916.

II.

(Питаннє, що буде з Україною на випадок її визволення. — Брошури Кляйнова, Нецля та Кеслєра. — Вільно-консерватисти. — Консерватисти та соціяльні демократи.)

В попереднїм листї я зазначив, яким шляхом українське питаннє найшло собі приступ до нїмецького суспільства. Та для нас цікаво знати, як представляють собі нїмецькі полїтики й публїцисти поладнаннє українського питання на випадок, колиб Україну визволено вже в теперішнїй війнї.

На жаль, на се останнє питаннє ми в нїмецькій публїцистиці не находимо поки-що сливе нїякої відповіди.

Досї появило ся три брошури нїмецького табору про українську справу, з того тільки одна брошура, Кляйнова, висказуєть ся про се, чи й оскільки може рахувати Україна вже після теперішньої війни на державне усамостійненнє. Дві инші брошури, Нецля та Кеслєра, поминають сю квестію мовчки.

Кляйнов виходить у своїх міркованнях з того засновку, що до удержання в наші часи самостійної держави потреба

ось-яких умов: 1. Щоб держава мала приступ до шляхів світового торговельного обміну й ринків збуту — 2. Щоб сама суспільність мала відповідну енерґію задля використання природного багацтва своєї території в продукційних цілях — 3. Щоб мала вистарчаючу власну консумційну силу та хист до вмілого реґульовання обміну власних продуктів за чужі — й 4. Щоб мала повну соціяльну структуру, яка давала-б спромогу солідарної праці всіх суспільних кляс у веденню національної господарки. Тільки коли всі чотири умови істнують в якогось народу в повній гармонійній скількости, сей нарід може вдержати свій власний державний орґанізм, — инакше може стати ся, що новозаснована держава стала-б уже при першім почині свого істновання жертвою „чужої", сусідської інвазії або якого небудь узурпатора.

В українського народу бачить Кляйнов тільки три перші умови державности, які без сумніву істнують, натомісць щодо четвертої умови — повної соціяльної структури, — то Кляйнов має дуже поважні сумніви. Українці, на гадку Кляйнова, не мають зовсім верстов, які „могли-б відгравати ролю провідників народу, — не мають ні верховодячої великої посілости по селах, ні капіталістичних підприємців по містах". Українці не вспіли саме „викінчити своєї соціяльної будови, бо зараз після польських маґнатів зайняло місце верховодячої верстви московське чиновництво". Чи супроти того — питаєть ся Кляйнов — можна вже думати про самостійну Україну? На Україні всюди панує чужина — на Мадярщині Мадяри, у східній Галичині Поляки (Кляйнов рахує їх аж на 35—40%!), на російській Україні, як не Поляки (по Кляйнову 6—14%!), то Москалі, а навіть Німці. Те, що є на Україні національно свідоме, се інтеліґенція по містах — „ідеалісти, всілякі теоретики, вчені, письменники та поети". — „Хто дасть Українцям народню школу, — кінчить Кляйнов свій трактат, — сю першу підойму національного розвитку, все одно Німець, Австрієць чи Румун, той здобуде собі прихильність українського населення."

А що саме Москалї до українського народнього шкільництва допустити не хочуть і не можуть (бо їх метою повне винародовленнє Українців), то тому Українцї й домагають ся для себе більше нїж культурної автономії, а саме повного визволу від Росії.

Праця Кляйнова появила ся вперве в берлїнськім тижневнику „Die Grenzboten" у ч. з 11 падолиста 1914 року, а потім видав її окремою брошурою „Союз визволення України", подавши до виводів Кляйнова свої замітки. Сї замітки почасти збивають виводи автора, та нема сумнїву, що праця Кляйнова радше пошкодила, нїж помогла українській справі в Нїмеччинї.* Писана в доволї для нас прихильнім тонї, вона зачіпила українську справу в самій її основі, зводячи українське питаннє наразї до квестії заспокоєння Українців на полї шкільництва. В словах „хто небудь дасть Українцям народню школу, все одно Нїмець, Австрієць чи Румун" видко навіть відгук тих міркувань про українську справу, які вели ся за кулїсами, а які відбили ся видимо й об уха доволї впливового автора. Адже автор видав не тільки коротку розвідку про українську справу, але й широку працю про Польщу та вважає ся видимо за фахового знавця, як польського, так і українського питання в нїмецьких правлячих кругах, коли вже в тягу війни покликано його на дуже важне та відповідальне становище на зайнятих територіях Польщі.

Відповідати Кляйнову на сїм місцї на його виводи нема потреби, бо се не довело-б до нїякої цїли. Кляйнов забуває зовсїм, що на Українї Москалїв усього-на-всього $2^0/_0$—$3^0/_0$ та що сї нечисленні Москалї удержують цїлий державний апарат на Українї, то чому-ж сього не мали-б

---

* Розвідка Кляйнова подає знамените уґрунтованнє самостійности України з економічного огляду. Тому, що в ніодній українській брошурі не звернено відповідно сильної уваги саме на сей бік нашої, справи, рішив „Союз" видати цїнну роботу нїмецького автора, не зважаючи на ті її недостачі, про які згадує др. Е. Левицький. Корректив до виводів Кляйнова дають не лиш наші редакційні примітки, а й цїлий ряд виданих з української сторони інформаційних брошур. Ред.

потрапити українські „ідеольоґи, вчені та письменники“, за якими стоїть три четвертини всього населення? Тай коли жмінці московського чиновництва не пошкодили правити країною ні Поляки, ні Німці, ні Жиди, що немов-то завоювали соціяльно Україну, то чому вони мали-б шкодити українській державній управі, яка все-таки опреть ся о цїлі маси народу? А коли вже Кляйнов так дуже задивив ся на великопанські та буржуазні елєменти, то знов мусить зрозуміти, що нікому й не снить ся давати будучій Україні такий державний лад, який чужим панам і капіталїстам віддав би всю полїтичну силу в руки. Нї Серби, нї Болгари не мали в пору свого визволу „повної соціяльної структури“, — кажучи висловом Кляйнова, — але вони одержали, а в части виробили собі й самі демократичний державний лад, який довів швидко до повної сили й справжньої державної незалежности!

Таких інформаторів про українське питаннє, як Кляйнов, прошених і непрошених, було більше, та колись може прийде час, що історія видвигне їх на світло дня. Особливо-ж наші відомі „приятелї“ з другого боку, в роді Васїлєвских і Фельдманів, що то нераз співали нам пісню про „вольносць, рувносць і братерство“, зробили неодно за кулїсами, щоб виказати нашу „нездатність“ до самостійного державного істнування.

Працї Нецля й Кеслєра (Dr. Karl Noetzel, Die Unabhängigkeit der Ukraine als einzige Rettung vor der russischen Gefahr, München-Leipzig, 1915 — Otto Kessler, Die Ukraine, Beiträge zur Geschichte, Kultur und Volkswirtschaft, München, 1916) відбивають симпатично від працї Кляйнова тим, що можливости державної незалежности України не квестіонують. „Захорону перед московською небезпекою — каже Нецель — можна осягнути тільки тим, коли відбудуєть ся назад давню українську державу. З відбудовою сеї держави, яку треба-б повитати як визвіл національної культури вельми талановитого народу в загальнім вселюдськім інтересї, Росія втратила-б раз на все своє становище як евро-

пейська великодержава“. Так само думає й Кеслєр, який у політичній части своїх виводів іде основними точками моєї брошури: „Ukraine, der Lebensnerv Russlands“. „Коли на Сході — каже він — сотворить ся нову посередню державу (Pufferstaat) з інтеліґентним з природи населеннєм на яких 30 міліонів, то нема сумніву, що тоді не тільки зросте міжнародня повага Австро-Угорщини й Німеччини, але обидві сї держави будуть раз на все забезпечені від московської небезпеки“. На жаль, у дальшім тягу той самий Кеслєр наводить слова Кляйнова з запитом, чи зможе українське населеннє спромогти ся на удержаннє самостійної держави, та не дає на се від себе ніякої відповіди.

Дуже інтересна й поучаюча розмова відбула ся на порушене нами питаннє в вільно-консервативнім орґані Ґрабовского: „Das neue Deutschland“. Вільно-консервативна ґрупа се мала по собі фракція, яка має декілька послів у „райхстаґу“, а головним пресовим орґаном якої є малопочитна „Die Post“. Вільно-консервативні посли злучили ся саме недавно з деякими иншими позапартійними елементами в один „клюб“, що числить 28 членів. Не дивлячи ся на те, Ґрабовский здобув собі в часї війни доволї замітне становище тим, що віддав свій орґан на обговорюваннє національних питань на европейськім Сході. Отже-ж у сїм тижневнику стерли ся в українській справі дві течії, — одна, яку репрезентує відомий нам добре Поляк-україножер др. Брікнер, професор славістики на берлїнськім університетї, й друга, речниками якої були на сторінках орґану Ґрабовского Мантіс і Гартмаєр. Два останнї, а особливо Гартмаєр, стали рішучо за можливістю утворення самостійної української держави, Брікнер заявив ся против, а навіть зложив заяву à la Валуєв, що, мовляв, „не було, нема й не буде нїколи українського питання“ („Es gab nie, gibt nicht und wird nie eine kleinrussische Frage geben!“) Та для нас цікаво не те, що сказали згадані нами публїцисти, а те, що зазначив сам Ґрабовский, як чоловік з деяким полїтичним впливом: „Малороси називають себе в Росії — поучає він своїх чи-

тачів — здебільша Українцями, в Австрії їх називають Рутенами, а вони самі звуть себе просто рускими („Russen“).* В Росії вони православні, в Галичині уніяти. Та саме тепер у Галичині має відбувати ся масовий (!) перехід уніятів на православє — доказ сього, що перескок з унії до православя й навпаки зовсім невеличкий, що знов і з другої сторони доказує, що також звязь між Українцями Австрії й Росії на релігійнім полі сильнійша, ніж се досі думано“. В усякім разі Ґрабовский уважає крайній погляд Брікнера за „übertrieben“ (пересадний), а одинокий вихід з ситуації бачить у тім, щоб Українці помирили ся з Ляхами. „З українськими скаргами на Поляків і Поляків на Українців мусить уже раз зробити ся конець“ („muß endlich Schluß gemacht werden“).**

В мене є лист Ґрабовского, в якім він каже, що „дуже інтересуєть ся“ українським питаннєм; в якім змислї, легко догадати ся.

Зовсїм польське становище в українсько-польськім питанню займає партія католицького „центру“, коли за вислів її поглядів вважати, що на сю тему понаписував посол німецького райхстаґу др. Евген Єґер „Deutschland, Polen und die Ukraina“ в мюнхенськім „Загальнім Огляді“ („Allgemeine Rundschau“, чч. 39—41 з р. 1915). Для Єґера Польща се одиноке заборою на Сході „західно-европейської культури“ й тому він радіє, що Німеччина в злуці з Австро-Угорщиною промощують дорогу, „на якій воскресне з мертвих католицька нація, а православє де далї може й зовсім зникне з лиця землї“ („auf welchem eine katholische Nation wieder auferstehen und das Schisma in weiten Gebieten des Ostens vielleicht allmählich verschwinden kann“). В змислї сього Єґер бажає собі очевидно Польщі „великої“, Україну і т. д. він зве „polnische Nachbarländer“ (польські сусїдні країни), а кінчить надією, що Поляки звернуть очі на Схід і що

---

* Ґрабовский не порозумів річи: в Австрії Українці називають себе старою нашою назвою — Р у с и н и, а зовсїм не „Росіяне“. Ред.

** Das neue Deutschland — Orientnummer (Mai, 1915).

колишня польська „східна мархія“ стане знов кольонїзаційним тереном Польщі („die ehemalige polnische Ostmark sollte wieder ihr künftiges Kolonisationsgebiet werden“).

Яка гутірка на тему порушених вище питань мусїла відбути ся поза кулїсами, дають доказ публичні виступи тих нїмецьких публїцистів і полїтиків, які щиро відносять ся до українського народу. Маю тут на думцї головно Павла Рорбаха, який після своєї поїздки на Кавказ розправив ся доволї живо з противниками державної української самостійности. В своїй статейцї „Durch die Ukraine“ (в берлїнській „Hilfe“, ч. 36 з р. 1915) він пише на сю тему ось-що: „Дуже розумні люде кажуть премудро: Україна не може стати самостійною, бо має самих мужиків і ще дещо аґітаторів. Ба, а чим були Болгари, коли вийшли зпід турецького володїння? Теж нарід мужиків, де на тисячу ледви чи один умів читати й писати, поза сим трохи попів, що теж не багато більше знали, та копиця бандитських ватажків, які вміли по турецьки розправляти ся з Турками. Але нарід одержав потім европейського князя, школи, фінанси, інжинерів, професорів, банковцїв, ґенералів та мінїстрів і тепер він має чим показати ся серед инших народів“. Безперечно сильно та розумно сказано й Рорбахови належить ся подяка від нас за сю смілу й рішучу оборону. Але таких Рорбахів мало, а що Рорбах сам уживає недокладно номенклятури, говорячи про Польщу з одного, а Україну з другого боку, про се вже була згадка в попереднїм листї.

Зовсім неприступно до нашої справи ставлять ся нїмецькі соціяльні демократи, які є загалом противниками „анексійної“ полїтики.

Коли взяти всї наведені мною вислови на тему українського питання, то для нас у теперішню хвилю виплива́є передовсїм один великий обовязок — спинити за всяку цїну польонїзаторську роботу в Холмщинї й Волинї та в східній Галичнї. А заразом виникає з того наука, яка велика відповідальність паде на тих, що стоять саме на чолї нашої національної полїтики та мають спро-

могу повернути „колесо історії“ рішучо на нашу користь. В усякім разї вшехпольська повінь мусить бути здержана, коли з „визволення“ серед і так неясних і непевних поглядів на українську справу не має виникнути нове, може ще й гірше поневоленнє. Ми мусимо в усякім разї власним мужним виступом і національною працею на загрожених становищах дати доказ, що тою дорогою вшехпольській інвазії йти не вільно.

Берлїн, у лютім 1916.

III.

(Всенїмцї. — Їх становище в нїмецькім суспільстві. — „Фантасти.“ — Всенїмцї й імперіялїсти. — Всенїмцї й українське питаннє. — Соціяльні демократи, їх розпад на два табори).

В моїм першім листї я згадував про те, що „імперіялїсти“ дуже багато прислужили ся для української справи тим, що вибили пролім у бісмарківській ідеольоґії. Одначе імперіялїсти мали в нїмецькім суспільстві могутнїх попередників, а протягом сеї війни помічників у таборі „всенїмців“.

Всенїмців можна назвати першими нїмецькими імперіялїстами нашого часу, хоча вони виступали тай виступають під иншим стягом. Бо всенїмецька ідея — се далекосягаюча експанзія нїмецького національного елєменту в сполуцї з великодержавним становищем Нїмеччини й тому не дивниця, що всенїмцї вже давно передтим виступали з домаганнями, які тепер найшли свій вислів у публїкаціях імперіялїстів. Павла Рорбаха, Дїтріха Шеффера, Ріпке й инших давно вже передтим випередив К. Вінтерштеттен („Berlin-Bagdad, neue Ziele mitteleuropäischer Politik“ якого появило ся саме в 15-ім виданню!), Ернст Гассе та Франц Келєр. Особливо пильне слїдженнє східного фронту, де Нїмцї мають стільки своїх розкинених кольоній, та вказуваннє на російську небезпеку є з точки погляду нїмецьких інтересів виключною заслугою

„всенїмців,“ дарма, що їм сього признати не хочуть, а їх самих уважають за „фантастів і провокаторів.“ Всенїмцям судила ся та сама доля, що всїм скрайньо-національним елементам, які всюди бачать „небезпеку“ та закликають суспільність голосом Касандри до вічної трівоги та бою. Очевидно з таким непримиренним становищем — непримиренним з істнуючим станом річей — вяжеть ся також гостра й безпощадна критика офіціяльної супокійної полїтики в часї мира, критика, яка ставить „критикоманів“ поза скобки полїтично-солїдних партій і гуртків. Тай ще тепер, у часї війни, коли все настроєне на воєнну ноту, не бракує голосів, які всенїмецьких полїтиків і публїцистів уважають за фантастів, а їх роботї закидають провокацію та „Kriegstreiberei.“

Одначе дуже помиляв ся-б той, хто думав би, що всенїмцї як крайня та прононсована партія не мають впливу в Нїмеччинї. Навпаки. З всенїмецькими поглядами можна стрічати ся всюди, навіть і доволї високо, хоч всенїмцї носять на собі тавро ексклюзивности. Бо „всенїмецтво“ се не партія, хоч партійно з'орґанїзована, але движеннє, суспільно-полїтична, національна течія, яка втискаєть ся в усї пори суспільства — більше або менше, залежно від загально-полїтичних умов, в яких находить ся нїмецька суспільність. В часї війни, загального національного напруження вплив крайньо-националїстичної ідеї відбуваєть ся релятивно легко та широко, — в часї мира він знов упаде та замкнеть ся наче розбурхана ріка у своїм руслї.

В Австро-Угорщинї дивлять ся на „всенїмців“ доволї косим оком, бо нїмецько-державні всенїмцї се одинока партія (побіч католицьких клєрикалів з табору „центра“), які стоять постійно в зносинах з своїм відломом поза границями Нїмеччини. Але війна навчила багато декого, — навчила і всенїмців в їх відношенню до Австрії. Всенїмцї бачать тепер, що Австро-Угорщина потрібна як окрема славянсько-нїмецька держава задля єконсолїдовання біля себе західних Славян проти Московщини, — роля, яку Нїмеччина як по своїй полїтичній сути чисто-нїмецька держава (а такою по волї

Німців вона має й зостати ся!) сповнити сама не може. Таке становище займає між иншим Франц Келєр (Franz Köhler: „Der neue Dreibund, Ein politisches Programm für das gesammte deutsche Volk und seine Freunde“, München, 1915), а навіть уже згаданий К. Вінтерштеттен, дарма, що сей останній все ще бавить ся несповнимою мрією повороту часів франкфуртського парляменту! . .

Єсть там в основних змаганнях також нота, яка дуже далеко йде з точки погляду „всенїмецтва“, а яка невповнї відповідала-б і нашим змаганням на далеку мету, та про се як пересадне й надто відстале від природного ходу річей не слїд тепер говорити. Не одно людина думає та, думаючи, пересаджує, а дїйсне життє з своїми невмолимими правилами іде та піде своїм шляхом.

Всенїмцї займають ся дуже живо також і нащим українським питаннєм — більше навіть нїж імперіялїсти — і вони при своїй енерґії, широких звязках і вмілости говорити до своєї суспільности багато причиняють ся до того, що наша справа стає в Нїмеччинї щораз більше і справдї популярною.*

Антиподами імперіялїстів і всенїмців є нїмецькі соціяльні демократи. Кажу: нїмецькі соціяльні демократи в значінню державно-нїмецькі (reichsdeutsche), бо становище австрійсько-нїмецьких соціяльних демократів в українській справі значно відбігає від становища їх державно-нїмецьких товаришів. Такий напр. Пернерсторфер, віцепрезидент австрійського парляменту, вжеількома наворотами дуже енерґічно обстав за нас (напр. у „Berliner Tageblatt“ з нагоди виходу першої книжки Донцова), а щойно появила ся в „Die neue Zeit“ полєміка Пернерсторфера з товаришами з Нїмеччини, яка дуже рішучо стає в обороні наших національних змагань. Дяка йому за се!

А в тім справдї се „mirabile visu“, що стало ся загалом з нїмецькою соціяльною демократією протягом війни.

* З табору всенїмців вийшла теж м. ин. брошура Кеслєра: „Die Ukraine.“

Очевидно не можу вдавати ся тут в основний розбір ідейних і фактичних кріз німецького соціяльно-демократичного табору, бо се виходило-б поза рамці мого завдання в сих інформаційних листах. Та скажу лише дещо для тих, що справою соціяль-демократизму спеціяльно інтересують ся.

В головних обрисах зазначив ся розпад соціяльної демократії Німеччини на два великі табори — націоналів і вірноконституційників. Се номенклятура моя, бо вони так зовсїм не називають ся, але вона відповідає дійсности. Під „вірноконституційниками" я розумію тих провідників і теоретиків соціяльної демократії, які зостали ся вірні партійній конституції в її теоретичних основах, — значить у розумінню всїх проявів національно-суспільного й міжнародного життя як виключно-клясової боротьби та в інтернаціоналїзмі. Перше становище ставить інтерес робітничої верстви поверх інтересів суспільства як нації, — друге становище (яке є лише льоґічним висновком першого) бачить передовсїм солїдарність робітничої верстви як головний для соціяльної демократії момент в реґульованню міжнароднїх відносин в інтернаціональній полїтиці. Треба зазначити, що саме війна та щойно війна виказала в усїй наглядности мильність теоретичних основ сього другого „вірно-конституційного" табору, а саме перевагу націоналїзму як вислову спільних і загальних інтересів народнього орґанїзму над клясовістю та вимогів національної сили й експанзії назверх над чисто клясовою міжнародньою орієнтацією. Ось що каже напр. один з соціяльно-демократичних теоретиків Бурхард на згадану тему: „Соціяльна демократія звела ся протягом війни на нїнащо („hat abgedankt"). Вона голосить тепер робітникам, що нема вже партій, що робітники мають зложити оружє клясової боротьби на час по війнї та йти з одушевленнєм у бій за вітчину, бо є й такі батьки соціялїзму, які голосять, що робітники ще більше звязані вислїдом війни, нїж капіталїсти . . . Що-ж з сього правда? Чи правда те, що голосила соціяльна демократія перед війною,

чи те, що в часї війни після 4 серпня? (Burchard: „Vor und nach dem 4. August 1914“).

За представників обох сторін, що формують ся в такі противні табори, можна-б у Німеччині в теперішню хвилю вважати з одного боку д-ра Ленша („Die deutsche Social-Demokratie und der Krieg“), Фендріха („Der Krieg und die Social-Demokratie“), Вольфґанґа Гайне („Kultur und Nation“), Кольба („Die Social-Demokratie am Scheidewege“ — дуже інтересна з боку теоретичного для тих, що питаннєм соціяльної демократії спеціяльно займають ся!), Давіда („Die Social-Demokratie im Weltkriege“ — неменш важна!), Геніша (Hänisch: „Krieg und Social-Demokratie“) та Парвуса (заложив уже в часї війни свій окремий орґан у Мюнхенї „Die Glocke“), — а з другого Бернштайна, Кавтського („Die Internationalität und der Krieg“), посла Лїбкнехта та найкрайнїйших Мерінґа й Розу Люксембурґ, часопись яких „Das Internationale“ уряд застановив зараз після появи першого числа.

Для нас, Українців, з нашого національного боку поділ соціяльної демократії Німеччини на згадані два табори не має якогось окремого значіння, бо в основі обидва табори є для українського питання в нашім розумінню під теперішню хвилю неприхильні. Спір у соціяльно-демократичнім таборі Німеччини має своє джерело передовсім у внутрішньо-партійних змаганнях і відносинах, а в заграничній політицї він обертаєть ся кругом питання, чи соціяльна-демократія має напирати на швидке по можности заключеннє мира („без анексій“), чи такого напору не робити. Тому навіть і найприхильнїйші нам одиниці зпоміж державно-німецької соціяль-демократії радять російським Українцям добивати ся кращої долї в будучій Росії вкупі з соціяль-демократіями инших поневолених народів, а поза тим менш-більше загальний погляд на українську справу дає Кавтський, який в щойно-виданім своїм критичнім творі „Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas“ (Stuttgart, 1916) каже на сю тему ось що: „В Українців (Кавтський зве їх правильно: „Klein-

Russen!“) стоїть справа так, що ще не знати, чи вони є самостійною окремішною нацією, чи нї, чи їх мова зостанеть ся тільки нарічєм так, як „plattdeutsch“ або „schwizerdeutsch“, чи навпаки розвинеть ся як самостійна лїтературна мова. Правда, письменна російська мова справляє деякі трудности українському мужикови, але такі-ж трудности робить вона й московському мужикови. Обидві мови стоять до себе так близько, що українські письменники, як напр. Гоголь, свої найзнаменитші твори вспіли написати саме в московській мові“*.

Читаєш отсю балаканку Кавтського й очам своїм не віриш, що ось таке можна написати після Котляревського й Шашкевича, Шевченка та Федьковича, Франка та Коцюбинського! Ба, та лишім лїтературу, але як далеко при такім розумінню річи в Кавтського й йому подібних до самостійної України!

По всьому видко, що в нїмецьких соціяльних-демократах ми не матимемо в рішаючий момент помічників нашої національної справи. При тім же замітне, що в своїм становищу до української справи — до речі кажучи, подібно як і в багатьох инших справах відносно до теперішньої війни й її евентуальних цїлей — державно-нїмецькі соціяльні демократи сходять ся в цїлости з деякими нїмецькими строгоконсервативними кругами, які вважають теж українське питаннє — бодай „наразї“ — за „мрію“, якої не здійснити!

Берлїн, 5 марта 1916.

---

* Стор. 30.

IV.

(Німецькі українофіли і „Ukraine“. — Погляд на німецьке українофільство з партійного та соціяльного боку. — Проф. Якобзон у боротьбі з самостійною Україною).

Вже з моїх попередніх листів міг уважливий читач запримітити, що про німецьке українофільство не можна говорити як про вислів змагань якоїсь одної партії або ґрупи. Прихильників України ми мали всюди, та ся прихильність зосередковувала ся поки-що на одиницях. Загалом беручи, справа України була майже зовсім невідома. Німеччина по сути річи держава строго національна й доперва війна вивела Німців на ширший світовий шлях та поставила їх перед зовсім нові, невідомі для них проблєми. Чим сильнїйше йшла освідомлююча праця з одного, а поступ воєнних операцій з другого боку, тим більше й ширшав круг одиниць, що стали інтересувати ся „чужими“ питаннями. Нинї, можна сказати, той стан уже переломаний, а німецька публика, особливо полїтикуюча часть її, виявляє безперечне заінтересованнє всякими народами й народцями, від Курляндії почавши, аж до Тибету. А зокрема треба се сказати відносно до України. Правда, Німці мали й передтим уже свої звязки повсюди, особливо на Балканї та в Малій Азії (коли не говорити про кольонії та держави південної Америки), але сї звязки були чисто фінансової та торговельної натури, тож і знаннє дотичних країн обмежувало ся персонально на замкнений круг банкирів та промисловців. А саме сей круг людей має дуже малий хист до розслїджування строго-полїтичних питань, хоч має релятивно великий засіб знання конкретних відносин на місці.

Та відокремлені, незвязані між собою прихильники української справи не могли на довго зостати ся незорґанї-

зовані, коли справа визволу України мала стати на ширшому політичному ґрунті. Всяка серіозна акція вимагає орґанїзації, а особливо там, де мається діло з міліонами населення та тисячними нитками й впливами, що взаїмно перехрещують ся. Треба було отже й нїмецьким прихильникам визволу України згуртувати ся в якесь одно тїло, щоб вивести справу на ширшу воду доцільного ділання.

Се стало ся з заснованнєм товариства „нїмецьких пособників українських визвольних змагань" — союза „України" (Ukraine).

Пишучому сї листки прийшло ся вже здавна кинути думку й аґітувати за згуртованнєм нїмецьких українофілів*, особливо з двох мотивів. Раз тому, що як уже зазначено вище, сам розвиток акції вимагав такого згуртовання, а далї з причин чисто аґітаційних вимог. Треба мати на увазї, що всякий чужинець, хочби він був речником і найсимпатичнїйшої по собі справи, стрічається ся в одиниць иншої національности з деяким reservatio mentalis, утаєним застереженнєм, яке каже мимохіть відносити ся до всякого виступу чужинця з не все оправданим скептицизмом. І се инакше бути не може, бо се річ психольоґічно зовсїм усправедливлена і зрозуміла. А додайте ще до сього всїлякі підпольні інтриґи і інвективи, яких нам певно не пожалували наші національні противники! Так отже згуртованнє самих Нїмцїв, прихильників нашої справи, яко Нїмцїв, було необхідною потребою, бо инакший відгомін тай і дійсний вислїд мусить давати те, що ми говоримо до нїмецького загалу, а инакший те, що говорять у нашій справі самі до своїх.

Отсьому останньому домаганню акції в цїлости відповідає орґанїзація „України", бо членами її можуть бути тільки Нїмцї і се застережено в самім статутї.

Щодо з'орґанїзовання „України" прийшло помимо довгої аґітації тільки тепер, на се зложили ся всїлякі причини

---

* До речі кажучи, вживаю тут всюди назви „нїмецькі українофіли", бо так їх іменують теж у нїмецьких кругах.

— головно ся, що доперва протягом самої війни прийшло до значного загострення відносин між Росією й Німеччиною. Доперва після всяких офіціяльних і неофіціяльних заяв з російського боку стало тут ясно, що з Росією ніяк не поладити та що нема для Німеччини успішного завершення війни з східним сусідом без його рішучого мілїтарного розгрому.

Лишаючи на боцї ідейний товчок до згуртовання німецьких пособників українства, сама орґанїзація товариства „Ukraine" вийшла в її теперішньому складі виключно з німецьких кругів і з їх безпосередньої ініціятиви. Се важно з гори зазначити — особливо тому, щоб не витягати з самого, дуже зрештою відрадного факту задалекосяглих висновків. Далекосяглі висновки та сподївання можна буде ставити доперва тодї, коли з поступом воєнних операцій на Сходї справа сама стане актуальною та коли „Ukraine" матиме спромогу і волю заявити, як вона уявляє собі державну орґанїзацію України після її евентуального визволу.

Союз „України" розвиваєть ся — як на істнуючі обставини — успішно та числить уже тепер поверх сотку дійсних членів. Союз видає два орґани: „Osteuropäische Zukunft" та безречинцевий додаток для преси „Korrespondenz der Osteuropäischen Zukunft". Перша з двох названих часописей (обі друкують ся в накладнї Лємана в Мюнхенї) розходить ся в 7.000 примірників, — з другої, призначеної для вжитку преси, появило ся досї у всіляких німецьких дневниках та журналах поверх чотириста дрібних заміток і нотаток. Се безперечно великий успіх в ділї спопуляризовання української справи в такім короткім часї!

На чолї товариства „Ukraine" стоїть ексц. ґен. Ґебзаттель, — на північну Німеччину (з осідком у Берлїнї) був. мінїстер ексц. Ріхтер; технїчним орударем товариства є др. Шупп. Він же є редактором „Osteuropäische Zukunft".

Побіч союза „України", а навіть рівночасно з ним, мала виринути ще й друга акція серед німецького суспільства в нашій справі, яка одначе не дійшла до успішного кінця. Акція ся, захоплюючи головно консервативні ні-

мецькі круги, могла багато пособити нашій справі, колиб була прийняла конкретні форми та стала на явній, публїцистичній основі. Так, як нинї справа стоїть, консервативні нїмецькі елєменти, в їх цїлости — не кажучи про симпатизуючі з нами одиницї з сього впливового табору — стоять усе ще оподалїк нашої справи.

Загалом беручи українство має в Нїмеччинї своїх прихильників наразї головно в кругах всенїмецьких та нїмецької духової інтелїґенції („Intellektuellen", як тут говорить ся) — отже всїляких публїцистів, полїтиків та учених, — а з суспільно-господарської точки погляду: в деяких кругах нїмецьких торговельників та великих промисловцїв.

На тім міг би я закінчити тоту частину моїх листів з Нїмеччини, яку я призначив в мойому першому листї задля обговорення чисто полїтичних справ. Та зайшов уже протягом писання моїх листів немилий для нас інцидент, про який годї замовчати, а саме брошура проф. Германа Якобзона: „Russlands Entwicklung und die ukrainische Frage" (Cassel, 1916, Verlag Pillardy u. Augustin). Проф. Якобзон був довгий час доцентом на унїверситетї в Мюнхенї, а тепер є він дїйсним професором на унїверситетї в Каселї. Отжеж проф. Якобзон як „фаховий" язикознавець почув себе покликаним забрати саме тепер голос в українській справі, щоб, мовляв, поставити у „властивім світлї" добре подуману і „знаменито ведену, але односторонню та збаламучуючу українську пропаґанду" (gut gemeinte und vorzüglich geleitete, aber einseitige und verwirrende Propaganda!) Проф. Якобзон береть ся в своїй брошурі розслїджувати, чи є внутрішні, з потреб самої України випливаючі основи до здвигнення самостійної української держави, та відповідає на се питаннє — неґативно. Ба, мало сказати, неґативно, а то й просто ворожо. Українцї, по думцї проф. Якобзона, нїколи не творили самостійної держави, не мали теж нїколи власного державного почування (Staatsgefühl) тай і не могли його мати. В часи козацтва, в якому були чинні головно чужі, неукраїнські елєменти, проявились

вправді „деякі змагання до свободи“, але се змаганнє приглушувало почуттє релігійної спільности з Московщиною. Українська мова не є теж — запевняє з ученою міною проф. Якобзон — ґарантією окремішности від Москалів, бо знавець-лінґвіст і тепер не може рішучо сказати, де кінчаєть ся наріче, а де починаєть ся самостійна мова (про рішеннє в сїй справі петербурзької Академії Наук проф. Якобзон не згадує нї словечком!), — а втім обі мови до себе „дуже близькі“. Про українську лїтературу як про письменництво, що заспокоювало-б усї потреби сього народу, проф. Якобзон і говорити не хоче; за те імпонує йому російська лїтература, одна з найбагатших на цїлій земній кулї („eine der reichsten der ganzen Welt“), — яка зостанеть ся на все (!!) духовою вітчиною і для всякого українського інтеліґента („die geistige Heimat der kleinrussischen Intellektuellen“). Толстой напр. має по думцї касельського професора для українського мужика далеко більшу вагу, нїж його власні письменники („mehr ist, als die eigenen kleinrussischen Schriftsteller“). А вислїд тих усїх високовчених мірковань проф. Якобзона? Що визвольницькі змагання щодо України є виключним плодом галицьких Українцїв та що, якби навіть здвигнути самостійну українську державу, то там зараз таки виринула-б сильна русофільська партія, — і то не із самих московських маґнатів, — яка змагала-б до нової сполуки з Росією („eine starke — професор Якобзон знає вже навіть згори, що eine starke!! — Partei, die zu Russland will“).

З проф. Якобзоном не слїд тут полємізувати, бо се не довело-б до цїли, та цїкаво-б було знати ось-що: Хто саме спонукав проф. Якобзона до написання такої брошури в теперішню пору, брошури, яку зарекомендовано навіть в „Frankfurter Zeitung“ і „Fränkischer Courier“ — як „eine objektive (!!) Würdigung der ukrainischen Frage“, пригожу до широкого розповсюднення у „всїх інтересованих полїтичних кругах“?

Ось сказати-б: ріжними дорогами ходить ласка Божа…

Берлїн, у мартї 1916.

V.

(Польська пропаґанда в Німеччині та її виступ против українства. — Акція явна й поза кулісами. — Три способи аґітації: католицизм, кольонїзація й „Осередня Европа“. — Ціль акції та її успіхи).

Сказати треба ще в отсих листах про польську пропаґанду в Німеччині, наскільки ся пропаґанда пошкодила українському питанню.

Вже перші виступи польських публїцистів і полїтиків у Німеччині мали на оці отсї вихідні точки польських комбінацій, хоч проявляли ся вони зразу на яві в дуже обережній і недомовленій формі. Несмілою спробою, яку зробили польські полїтичні круги в згаданім напрямі, була книжка Фельдмана: „Polen, Deutschland und die russische Gefahr“ (Berlin, Curtius, 1915), яку розкинено саме в великому числі примірників. Найдете її на полиці майже кожного німецького унїверситетського професора й полїтика. У сїй книжці п. Фельдман виставляє Польщі, розумієть ся, як найкраще свідоцтво — польсько-російська орієнтація зведена там до мінїмальних границь яко чисто оборонний тактичний поступок проти Росії (подібно, як і у відповіди Кляйнову того-ж автора); польської революції не було, бо се дало-б Москві тільки вигідну притоку здавити польські незалежні заборола, що симпатизують з осередніми державами, — зате-ж про вагу українського питання в боротьбі проти ярко змальованої російської небезпеки польський автор не згадує нї словечком, бо розбиває навіть саму українську територію на складові части колишньої польської

Речи посполитої — отже Волинь, Поділлє й „Україну“! — насаджуючи сї области при помочи сфальшованої статистики цїлою сїткою великої польської земельної посїлости, яка немов-то одна представляє собою культурно й полїтично свідомий чинник на землях „Східної Польщі“. А після тих усїх зразків польської етноґрафічної, ґеоґрафічної й історичної умілости виривається ся наче самозрозуміла недомовка одна несмілива замітка Фельдмана: що з „несвідомої та малокультурної етноґрафічної маси (читай: Українців, Литовців, Білорусинів і т. ин.) не збудуєш до 24 годин самостійної держави!“

В другій своїй брошурі: „Der deutsch-polnische Ausgleich“ (Berlin, Curtius, 1915) Фельдман висловлюєть ся на тему польсько-українського спору вже куди яснїйше. Збентежений моїм протестом проти завойовницьких змагань польсько-полїтичного табору (моя статя в „Berliner Tageblatt-ї“ п. з. „Polnische Friedensbedingungen“), Фельдман скидає з себе маску диплсмата й говорить про нас Українців на свій лад, з усею одвертістю. Передовсїм несмачно йому, що Нїмцї так возять ся з Україною й українським питаннєм, — причини п. Фельдман не хоче чи не вміє відгадати. Почасти щодо Галичини, то на мою замітку, що східну Галичину репрезентує не „Коло польське“, але леґальна українська парляментарна репрезентація, Фельдман відповідає, що в Східній Галичинї живе не менш $1^1/_2$ міліона „Поляків“, а зрештою Галицьким Українцям треба передовсїм ще здобути свій край проти москвофілів, де в кождій українській родинї „один Українець а другий москвофіл“, а навіть найчистїйша по національности Коломийщина стоїть під всевладою Дудикевича. Отже не йти Українцям на автономну національну полїтику, але оперти ся об Польщу, яка одна може охоронити україньство від московської заглади.

Другою брошурою, яка в нїмецьких полїтичних кругах викликала без сумнїву баламуцтво й замішаннє понять в українсько-польськім питанню, була брошура графа Франца Квілєцкого „Polen und Deutsche gegen Russland“

(Berlin, 1915), поширена головно в консервативних і міродатних німецьких та австрійських кругах. Квілєцкого покликано скоро після появи брошури на визначне становище в тимчасовій управі Конґресової Польщі. Коли Фельдман оперує як екс-соціяліст арґументами політичного змісту, так знов ультра-консервативний польський граф їде головно на конику католицизму. Православє се синонїм московського варварства, католицизм европейської культури. А в сїм останнїм напрямі Польща, католицька до самого нїдра душі, се одиноке заборона на Сходї для всеї цивілїзованої Европи. Її експонентами на східних землях колишньої Польщі є польські великоземельні посїдачі, одинокі по думції Квілєцкого представники й поборники католицького світа та европейської цивілїзації. Як довго Україна була під володїннєм Польщі, так довго й цвіла там унїя та західна культура. Тому мусить Польща відреставрувати ся в її давнїй „величі" й давнїх історичних межах в інтересї Европи й европейської цивілїзації. Що торкаєть ся нас Українців, Квілєцкий каже дослова ось що: „Справжнє увільненнє Українців, Литовців і Білорусинів від московської неволї є без опертя сих народів на Польщі просто неможливе. Для сих народів третього виходу нема. Або приязнь з Поляками, або полїтика на власну руку та потопленнє в московщинї. Доказ того маємо вже здавна. Москалї вспіли обмоскалити Українців далеко більше нїж Поляків. Як що Українцї Галичини в теперішнїй війнї так на всї боки (vielfach) завели (Квілєцкий зачисляє видимо Ґрабского, Васїлєвского, Скарбка і ин. теж до Поляків!), то се наглядний наслїдок віддїлення себе з боку Українців від культурних польських елєментів. Замісць удержувати з Поляками соткирічну спільність галицькі Українцї забагли чисто американським способом сотворити власну національну культуру. На жаль, в тім поперли їх теж і деякі нїмецькі круги, а вислїдок сього був такий, як саме послїдував і послїдувати мусїв" (50).

Брошура Фельдмана, не зважаючи на її велике поширеннє, стріла ся лиш з незначним фактичним успіхом, зате

брошура графа Квілєцкого зійшла ся без сумніву з світоглядом деяких дуже впливових політичних кругів, які меншбільш оперують тими самими поняттями в своїм світогляді, що й польський граф. А що сї елєменти не зостали без впливу на хід подій уже в бігу теперішньої перехідної стадії та вміли авторитативно вмішати ся в світові переміни, що довершують ся на наших очах, знак того всїлякі календарські й альфабетичні розпорядки на цїлім близькім Сходї аж на европейський південь і відомі вчинки польських леґіонерів супроти некатолицького населення в Холмщинї.

Є люде, для яких уся европейська культура вичерпуєть ся квестією подзвонювання при відправах служби Божої та ношеннєм „тонзури"... З того становища вони розуміють і розглядають світові події, з того вони рішають про долю народів, оцїнюють їх полїтичну зрілість та визначують одним роль володїльців, а другим полїтичних підданцїв. Одною ногою стоять сї люде усїм своїм світоглядом без сумнїву в нїдрах середньовічя. Та инша річ, що на тїй самій висотї розуміння великих світових подій і завдань стоїть також відомий епископ Евлоґій, який у супротилежній цїли засипав у часї московської навали всю східну Галичину обмоскаленими православними попами.

Були загалом три арґументи, які польські публїцисти й полїтики виграли в Нїмеччинї задля переведення своїх полїтичних плянів, — а саме крім згаданого вже римо-католицизму й незрілости українського, литовського та білоруського елєменту ще й квестію заміни нїмецько-польських окраїн за литовсько-білорусько-українські области дорогою кольонїзації. Сю останню думку пропаґовано в Нїмеччинї головно при помочи брошури Володислава Ґісберта Студнїцкого „Die Umgestaltung Mittel-Europas durch den gegenwärtigen Krieg", дуже ясне доповненнє якої щодо наших українських областей дає статя того-ж автора про будучу Польщу в „Baseler Nachrichten" (з 29 квітня 1915). Думка Студнїцкого полягає на тім, що Поляки зрікають ся своїх претенсій до Познанщини та Східної Прусії, а зате

одержать білорусько-литовські землї й часть України на скольонїзованнє. Отсе зреченнє послїдує de facto шляхом плянової кольонїзації — Поляки виселять почасти й постепенно свій елємент з нїмецьких областей і переведуть його на східні непольські окраїни в цїли їх спольщення. Відгомін отсих предложень з польського боку дає подекуди статя такої впливової й авторитетної людини, як проф. др. Шмоллєр, який у своїй другій відповіди на просте польське запитаннє не виключає зовсім можливости й такої розвязки. („Nochmals: Deutsche und Polen“ в „Polnische Blätter“, ч. 11*). Знак, що й карколомні проєкти сього роду, які ширили, чи ще й поширюють польські полїтики в Нїмеччинї, не зостали ся там без видимого слїду.

Було-б прогалиною в моїм оглядї польської аґітації в Нїмеччинї, колиб я хоч коротко не згадав ще про виступи против українства проф. д-ра Брікнера, якого противукраїнські статї так уже відомі з иншого джерела нашому громадянству. Одначе про Брікнера (котрий, до речі кажучи, дїлав і дїлає в очевиднім порозумінню з польськими полїтичними кругами, зарекомендувавши нїмецькому суспільству Фельдмана окремою передмовою до йогож брошури: „Deutschland, Polen und die russische Gefahr“) треба сказати, що він

* Ось що каже Шмоллєр: „Der anonyme Pole in der München-Augsburger Abendzeitung“ und der „Täglichen Rundschau“ und ebenso der von Feldmann zitierte Herr W. Studnicki sind mit ihrer Ansicht ganz auf dem rechten Wege, wenn sie die „Liquidierung des Polentums“ innerhalb der polnischen Grenzen „geradezu wünschen“... Sollten die preussischen Polen (які „im neugeschaffenen Polen sich eine Existenz schaffen wollen“) zahlreich sein, dann lassen sich Einrichtungen für eine Neusiedlung grossen Stiles treffen.“ [Анонїмний Поляк у „München-Augsburger Abendzeitung“ і в „Tägliche Rundschau“, а так само цитований Фельдманом п. В. Студнїцкий є з своїм поглядом зовсїм на добрій дорозї, коли вони просто бажають „лїквідації польськости“ в польських межах ... Якби пруські Поляки (котрі „в новоутвореній Польщі“ хочуть сотворити собі нове істнуваннє) були численні, в такім разї можна поробити заходи в справі переселення в великім стилю]. Які саме области „Нової Польщі“ проф. Шмоллєр мав на думцї, він не каже, зате-ж інтересно, що другий професор берлїнського унїверситету, тайний радник проф. др. Зерінґ, висловив ся недавно (5 квітня с. р.) у своїм публичнім відчитї у Віднї, що він Українцям, котрі вже раз получили ся з Москвою, не довіряє та що Литва, Білорусь і т. д. належать до круга впливів „польської культури ...“

у своїм україножерстві рішуче „переступив сакраменти.“ Його скрайні своїми поглядами статї „Ruthenen und Kleinrussen“ (в „Internat. Monatschrift“ за март 1915), „Russen und Polen“ (в Leipz. Illustr. Zeitung“ з 8 лютого 1915), вкінці „Deutsche Rede in ernster Zeit“ (ч. 26) та „Die Slaven und der Krieg“ (в „Internat. Monatschrift“ з грудня 1915) рішуче не віднесли успіху, бажаного польськими кругами.

Загалом кажучи, польська аґітація, оскільки йде про розвязку самого польського питання, лишила в Німеччині дуже слабкі сліди. З трьох арґументів, поширюваних польськими політиками й публіцистами, ще найбільше успіху мала ідеольоґія, репрезентовананазверх брошурою гр. Квілецкого — її вплив ствердив я особливо в кругах так званого „католицького центра“, своєю дорогою дуже впливової, особливо за кулїсами, партії. Зате арґумент приналежности Польщі до західно-европейської культури яко конечного антаґонїзму між Польщею й Москвою, — арґумент дуже радо уживаний Національним Польським Комітетом, а в Німеччині Фельдманом — стрінув ся тут супроти відомої російської орієнтації всіляких Дмовских і Ґрабских з оправданим скептицизмом. Як Фельдман, так і Студнїцкий, сей останній із своїм шляхом кольонїзаційної виміни, найшли собі ще найбільше послуху серед деяких політикуючих німецьких професорів та почасти (особливо Фельдман) серед членів т. зв. поступової народньої партії (Fortschrittliche Volkspartei), яка зрештою при своїй малочисельности не відграє тут майже ніякої політичної ролї. Зате прийшла в поміч польським політичним плянам зовсїм посторонна аґітація, про яку польські політики й публіцисти навіть і не думали, — а саме аґітація Навмана за осередньою Европою. Навман втягає до осередньої Европи також Польщу, а домагаєть ся признання усїх національних прав Полякам і цїлковитої зміни німецької політики супроти Поляків, бо задля забезпечення будучого господарсько-торговельного бльоку він стоїть загалом на тому становищі, що всяких національних і державних прав членів сеї нової міжнародньої кооперації

3

треба по можности не вкорочувати, але шанувати. Хто знає, які розміри прийняла аґітація Навмана та який відгомін вона найшла в рішаючих політичних кругах, той і зрозуміє, наскільки Навман і його однодумці пособили польсько-реставраційним плянам — в усякім разї більше нїж політичні та публїцистичі виступи польських діячів, котрі дуже часто зражували Німців своєю претенсіональністю та задирливістю.

Не треба додавати, що коли польські публїцисти й полїтики, котрі ділають у Німеччинї, ось так рішучо виступили против українських самостійницьких змагань на яві, в численних статях і брошурах, то вже ся аґітація не мала міри там, де йшло о підставленнє нам ноги поза кулїсами. Те, що я сам ствердив у всїляких приватних розмовах і гутірках з визначними німецькими політиками на згадану тему, пригадує дуже ярко те, що поширювали відомі люде про нас свого часу також у Відні. А вислїд сеї політичної роботи такий, що польські публїцисти й політики для своєї чисто польської справи небагато тут осягнули, — але що зате вони чимало нашкодили успішному розумінню нашого українського питання, се по всьому сказаному й ствердженому не підлягає сумнївови.

Берлїн, 15 квітня 1916.

VI.

(В чім сила Німеччини? — Трудности в орґанїзованню національної держави. — Провінціялїзм і його вплив на народню психіку. — Від універсалїзму до розбиття, від розбиття до національної єдности).

Хто хоче розуміти, чим є нація в модернім і повнім значінню того слова, той повинен їхати до Німеччини. Про нації говорить ся багато, кождий народ реклямує свої права на самостійне національне істнуваннє, але не кождий має свідомість того, в чім лежить іменно ся вимріяна національна незалежність.

Для кождого народу задля його розвитку потреба відповідних зовнішніх умов, політичних рамок, в яких він міг би свобідно порушувати ся й працювати, — але се ще далеко не все. Політичні рамки се тільки зверхня одежа, більше або менше вигідна, залежно від обставин, але дійсна національна сила й незалежність лежить у середині нації, в її перетворенню в один суцільний орґанізм. Нація се масово-психічна індивідуальність, споєна в одно тисячними вузлами й нитками.

Візьміть справді розвитій культурній нації її політичні права, її верхню одежу, а вона не пропаде, вона всею своєю істотою держить ся дальше та голосить самим фактом свого вищого істнования своє непропаще право на самостійне життє, — як що нація ще внутрішньо нерозвита, то в подібних обставинах вона зараз таки розпадаєть ся, посуваєть ся по схильній площі в низини чисто примітивного життя як культурно-етноґрафічна одиниця.

Німецький народ перейшов швидким ходом усі посередні ступні внутрішнього національного розвитку й досяг сміливою рукою самих його вершин. А було се нелегко, бо може нема другого народу на всім континенті Европи, якому історична минувшість так сильно стояла на перешкоді, як Німцям. Усе говорило за тим, що німецькому народови ледве чи поталанить коли вибити ся з провінціялізму та розбиття, а одначе висока культура та розбуджений дух народу поборов усе, потороще накопичені прірви та загати й перетворив німецьке суспільство в один пречудний амальґам.

І нині німецька держава представляєть ся назверх тільки як союз з його меншими й більшими володарями та з цілим апаратом державної суверенности поодиноких королївств і князївств, але в самій нації нема вже реального підкладу для сеї ріжноманїтности. Одежа пестра, та нею прикритий орґанїзм один і цупко споєний, неподільний.

Перші віки свого історичного життя перебув німецький народ у сні, заколисаний унїверсальністю „римського цісар-

3*

ства“. Була се спадщина по Римі та Византії, по великім володарстві Августів і Константинів, в якому справді „сонце не заходило“. „Das römische Reich deutscher Nation“ (римська держава німецької нації) звав ся отсей світовий новотвір на руїнах колишньої римської імперії, а латинська схолястерія, що придушувала та морозила живі парістки народів, була її культурним підкладом.

Для німецького народу, його національного життя був сей час цілком страчений.

Щойно велика реформація потрясла підвалинами римсько-німецького цїсарства, а тридцятилїтня війна перемінила вутлу будівлю римсько-німецької держави в румовище.

Одначе надії, що реформація сполучить німецькі племена в одно, не здійснили ся. Се стало ся тільки в Анґлії, де нова віра заволоділа всецїло умами суспільства, — в Німеччинї реформація викликала „контрреформацію“ та розбила народ на два великі табори. Вкінцї покористували ся тими могутнїми релїґійними спорами тільки володарі поодиноких земель задля зміцнення своєї сили, проголосивши принцип: „cujus regio, ejus religio*“. А вестфальський договір з 1648 р. дав лише дальшу санкцію сьому партикулярному володарству, котре виростало, признавши за поодинокими німецькими князями право заключати мирові трактати з чужими державами.

Так вийшов німецький народ з мряк середньовічя на нові історичні шляхи цілком розбитий, ще й поклав собі сам внутрішнї граничні мури, яких формально не вспів усунути й по нинїшнїй день.

Навіть давнїй становий „райхстаґ“ у Реґенбурзї, що ще сяк-так сполучував німецькі землї в одну цїлість, перестав, було, істнувати, — від 1648 р. він збирається ся, правда, також, але в нім не засїдають уже представники поодиноких станів, тільки висланцї територіяльних володарств.

---

* Чиє володарство, тогож і віра.

Той стан розбиття нації на держави й державки з безчисленними межами та граничними стовпами перетривав повні два століття — його завершеннєм був люневільський договір з 1801 р. та два роки опісля проголошене рішеннє т. зв. „державної депутації“, яка по всій формі прорекла розвязаннє колишньої німецької держави в користь німецьких володарств, котрі виросли на її руїнах.

Дуже наглядно пригадує сей стан, в якому ось так опинила ся німецька нація з початком XIX століття, стан, в якому був і наш народ ще в XII і XIII століттю, коли то наші князї та князьки „кували крамоли“ та вводили міжусобиці на Українї, поки не запустіла українська земля. Наполеон був всевладним паном Німеччини, її політичним керманичем, а з другого боку бушувала по німецьких землях інтриґантська рука північних деспотів. Для німецького народу не було місця в отсій метушнї — мішанинї власних внутрішнїх спорів і чужостороннїх впливів.

Але враз із повним упадком починаєть ся і змаганнє до рішучої поправи. Німецький народ почув дуже болюче зневагу, яку йому несла чужостороння всевлада та став накликувати себе до самооборони. Починають ся т. зв. „визвольні війни“ — „Befreiungskriege“, які кінчать ся розгромом армії великого Наполеона під Липськом. І цікаво, що тою німецькою державою, яка стала на чолї сього визвольного й обєдинюючого німецького движення, була Прусія Гогенцолєрнів, яка вспіла вже протягом XVII століття перетворити себе в сильно зорґанізовану одноцільну державу. Успішно переведена т. зв. „семилїтня війна“ поставила Прусію, яка швидко розростала ся, на рівне майже міжнароднє становище з Австрією. Не було може вже нїколи такого великого одушевлення в німецьких народнїх масах для спільної „національної справи“, як саме в той час всенїмецького відпору проти чужинця-томителя. Із Берлїна по всіх усюдах лунає грімкий, запальний голос Фіхте-батька, а Фрідріх Вільгельм III видає універсал до „всього німецького народу“ — без огляду на териториіяльні межі й закли-

кає до самооборони та відбудови давньої німецької держави.

Француза поконано та прогнано, але заклики до сотворення одноцільного німецького володарства не мали таки успіху. Занадто вже довго жили Німці в своїх землях осібняками та задовго тривав отсей внутрішній розвал, аби можна було за першим поривом звалити граничні мури. А володільці поодиноких територій тільки й пильнували сього інтересу. У „віденськім конґресі“, який завершив період боїв з Наполеоном і Францією, прорік саме ненарушеність суверенних „прав“ німецьких територіяльних володільців і покликав до життя т. зв. „Німецький Союз“ у Франкфурті н. М., на якому німецькі держави й державки заступали тільки дипльоматичні представники.

І знов перейшло більше чверть століття, поки загомонів наново дзвін німецького єдинення під одним стягом. Тим разом була се французька революція 1848 р., яка не лише в одній Німеччині розбурхала широкі народні маси до самостійного виступу. В дармштадській посольській палаті підносить ся перший раз клич знаменитого Ґаґерна за сотвореннєм одної центральної власти для усіх держав Німеччини та й всенародного демократичного парляменту як всенародного представництва всеї німецької землї. І сей клич, кинений устами такого визначного німецького діяча, не прогомонів безслїдно, — наче електрична течія він став ширити ся щораз дальше й дальше. У Віднї паде чорний дух всевладної реакції, Меттернїх, а в Баварії складає свою корону король Людвік. Починаєть ся жива всенародня робота, вступні наради, Vorparlament, а Вільгельм IV Пруський обіцює розбурханому народови стати на його чолї в його замислах. Отся справа надто загально відома, щоб її тут потрібно оповідати. Німецькі патріоти говорять голосно про утвореннє одного спільного народнього представництва на всю Німеччину, й то на основі загального голосування, всюди має у повітрі новий стяг Німеччини, що обєдинювала ся, з чорно-червоно-золотим трикольором. Збираєть ся вкінці в Франк-

фурті над М. у маю 1848 р. новий „франкфуртський парлямент“ і радить над основними законами всенародньої свободи та над одним заступством усеї Німеччини назверх. Одна армія, один стяг, один заграничний уряд і один національний парлямент.

Як відомо, і сей новий розгін німецького народу не мав поки-що завершити ся успіхом. Огонь загального одушевлення швидко почав потухати, а давні інтриґи та партикулярні спори стали вибухати наново. Провідники та голосителї нової ідеї не вміли приноровити своїх думок до дійсности, повязати нові, бажані форми з минувшістю. Отсе зробив щойно, як відомо, великий Бісмарк, та й не гарними кличами, але дипльоматичною зручністю й „залізом“. Побідна війна з Францією, тріюмфи німецького оружя під Седаном і загальне одушевленнє народу дали великому державному мужеви, — найбільшому, якого досї видала Німеччина, — пригожу хвилю до вложення цїсарської корони на голову Гогенцолєрна. Окрема депутація являєть ся в Тюлєрі, аби проголосити Вільгельма „цїсарем Німеччини“. Твореннє нового ладу для одної німецької держави пійшло в ось такім високім моменті без особливого труду. Німеччина перетворюєть ся в одну мить у німецьку союзну державу — „Bundesstaat“ з одним німецьким парляментом та одним монархом. Давня Німеччина розбита на володарства, найшла собі пристановище та свій вислів тільки в „союзній радї“ (Bundesrat) і всіляких „резерватах“, для одноцїльности не дуже шкідливих. Королї й князї з своїми міністрами та правительствами зостають ся, правда, але понад ними підносить ся як нове побідне кільце єдности один німецький цїсар і один спільний райхстаґ. Німецькому народови як одній неподїльній нації відкривали ся отже давно бажані шляхи задля єдинення сил і всенародньої працї.

Коли вибухла теперішня війна, то Французам здавало ся, що в своїх змаганнях до розбиття Німеччини вони найдуть відгомін у давнім німецькім партикуляризмі. Отже німецький народ мав бути „визволений“ від пруської деспотії,

а володарі поодиноких німецьких князївств мали повернути до давнїх суверенних прав. Та Французи з отсими своїми „визвольними“ кличами не спостерегли ся, що в німецькім народї зайшла основна та тривка переміна. Вже майже рівно сто років назад, у часах протинаполеонських воєн, володарі надренських провінцій не хотіли нічого чути про спільну німецьку визвольну акцію та держали ся цупко поли великого Наполеона, — тепер же після сотки лїт хитрі заклики француських політиків знад Секвани та Льоари стріли ся в Німеччинї тільки з обуреннєм і згірдливою усмішкою.

Німецький народ виріс сам понад рамки свого державного істнування, — став справдї високорозвитою та цїпко споєною індивідуальністю . . .

Берлїн, у червнї 1916.

VII.

(Ще про німецький націоналїзм. — Розвал у соціяльній демократії й народня справа. — Патріотичні кличі цїсаря Вільгельма й канцлєра Бетмана-Гольвеґа та їх значіннє. — Всенароднї орґанїзації Німеччини з часу війни).

В попередньому листї я писав про велику силу Німеччини в теперішнїй війнї та найшов джерело тієї сили в зрості німецької суспільности до висоти одноцїльної, міцно споєної національної індивідуальности. Розуміє ть ся, національної індивідуальности культурного типу, повязаної нитками одної національної думки та спільного національного почування, а не тільки зверхньою одежею мови чи навіть державної орґанїзації. Я сказав, що німецький народ під впливом великого зросту своїх культурних сил перетворив ся в одну предивну амальґаму, в одно „я“, так, як у біольоґічному твореню поодинокі клїтини сполучають ся на вищому ступнї творення в один суцїльно дїлаючий орґанїзм.

Таким способом творять ся усї новочасні культурні національности, — їх вершок там, де за обрієм концентра-

ції та координації не зостаєть ся вже ніяка поважнійша частина суспільности, де всї одиниці — очевидно не в буквальнім сього слова значінню — пересякли духом спільної національної приналежности.

Національна одноцільність не виключає при тім зовсїм ріжноманїтности — навпаки, чим вищий ступінь культури, тим більше людських типів-індивідуальностей, поодиноко беручи; але над сими ріжноманїтними індивідуальностями підносить ся тим сильнійше спільне кільце обєдиняючої національної синтези, яке лучить даний народ в одну духово та матеріяльно скоординовану цілість.

Спенсер сказав би: поруч з діференціяцією відбуваєть ся тут впоряд процес концентрації й асиміляції.

Німецькому народови важко прийшло ся перейти Рубікон свого національного розвитку, бо історія поклала всїлякі межі та численні рови, які його духовому зєдиненню стояли на перешкоді, — але тим більший доказ зросту його сили, що за розмірно дуже короткий час перетвореннє розєднаної Німеччини, яка ще нинї величаєть ся безлїчю „пануючих домів“ і „державних“ границь, в одну німецьку національну державу стало довершеним фактом.

Прикладім сю мірку до багатьох народів, навіть і таких, які вже й записані в реєстрах людства як державно самостійні, а побачимо увесь далекий шлях, який ділить сї народи від новочасних націй в повнім значінню сього слова.

Духова національна спільність проявила ся в теперішній світовій війнї найсильнійше саме в тих народів, які стали вже на найвищім ступнї культури: у Французів, Анґлійців і Німців. Цїлі віки та поколїння вязали там нитки духової спільности, лучили одиниці в одну цілість і сї нитки виступили несподівано з усею силою назверх в часї теперішньої міжнародньої заверюхи, так, як у людини випружують ся усї жили та нерви до одноцільного ділання в хвилях життєвої небезпеки. І що більш за все знаменне: ті спільні вузли показали саме переможну силу

в тих народів, де внутрішня, соціяльна й інтелектуальна діференціяція поступила найдальше вперед, де боротьбу суспільних кляс і гуртків розпалено вже й перед війною до грани. Ось порівняймо тільки Францію, Анґлію та Німеччину з такою Росією, а побачимо всю ріжницю між тамтими справді культурними державами й „темним царством“ Сходу. Там ідуть усї у бій, піддаючи ся волї цілости з власного почуття, а батюшка царь мусить навіть самих „коренно-русскихъ“, себто московських салдатів гнати нагайками та скоропалами проти ворога, бо инакше ніодин однїсїнький не зостав ся-б на місцї в оборонї „атєчества“. Там стоять проти себе самі нації в своїх найжизненнїйших представниках, а тут безпросвітні полчища, сполучені з собою хиба одною мовою та — трираменними хрестами...

Добре з відносинами необізнані могли-б закинути, що річ з обєдиненою Німеччиною не конче так добре стоїть, коли й там серед соціяльної демократії витворила ся партія, яка стала на чисто інтернаціональнім становищі. Сей закид не був би вповні справедливий. Навіть колиб справді гурт послів і провідників, які назвали себе „спілкою праці“ (Arbeitsgemeinschaft), став зовсїм поза скобками національних інтересів і заперечував усяке значіннє націоналїзму, й тодї се не був би ніякий доказ „проти“, бо в такій великій і високорозвиненій суспільности, як німецька, годї вимагати, щоб усе без виїмки стояло на одній національній плятформі. Теоретики та загорільцї, що йшли окунем проти всїх і вся, були все та всюди, та й не дивниця, що їх є гурток і в сучасній Німеччинї.

Одначе в дійсности розвал у німецькій соціяльній демократії лежить не так у точцї націоналїзму й безнаціональности чи інтернаціоналїзму, а зовсїм деинде. Німецька соціяльна демократія була вже здавна розколена на двоє, ще й перед 4 серпня 1914 р., хоч сей розкіл покривала вища рація партійної одноцїльности та карности. Тільки що спірні точки обох таборів чи течій були тодї инші ніж тепер, у часї великої війни. У мирний час суперечка обертала

ся коло питання про значіннє парляментаризму та ґенерального страйку в клясовій боротьбі пролєтаріяту, а тепер ся суперечка зосередкувала ся на справі анексій та відношення партії до німецьких буржуазних кругів. Соціяльно-демократичні ортодокси налякали ся, що через спільну боротьбу усіх суспільних кляс Німеччини під одним національним стягом партія може легко загубити свої принципи клясовости, інтернаціоналізму й антимілїтаризму, та піднесли клич трівоги, намагаючи ся очистити орґанїзацію від „небезпечних“ новостей і „заснїчення“.

Соціялїстична теорія, принаймнї та, яку виробили Маркс та Енґельс, мусїтиме перебути після війни важку пробу ревізії не тільки в одній Німеччинї, а чи з сеї прочищуючої проби вийдуть які нові доґми соціяльно-полїтичних змагань, покаже будучність. Вже й тепер переважна частина соціялїстичних ватажків у Німеччинї звернула ся зовсім відкрито проти старих кличів марксизму та щораз більше є таких, які не в Маркса, але в його предтечі Ляссаля шукають теоретичних основ для будучої соціялїстичної програми.

Та лишім отсї всї міркування на боцї, а перейдім до нашої головної теми, то найдемо чимало матеріялу, щоб побачити, які тривкі коріння запустила національна ідея у всїх верствах і кругах німецького громадянства. Патріотизм і самопожертвованнє для святої народньої справи, посунене аж до геройства, духа солїдарности та карности — не тих, що випливають з приказу, але тих, що мають своє джерело в почуттю всенародньої потреби — ви найдете тут на кождому кроцї, навіть і тепер, коли війна перетривала вже цїлі два роки й коли німецькому народови приходить ся більше нїж кождому иншому в сїй війнї класти жертви на вівтарі рідного краю. А коли цїсарь Вільгельм ще з самого початку війни кинув клич, що він „не знає партій, — тільки Німцїв“, а канцлєр Бетман-Гольвеґ вже недавно, що балачку про якісь ненаціональні партії „треба кинути остаточно до коша“, то сї кличі впали видимо на дуже пригожий,

давно підготований, справлений ґрунт і не зостали ся без успіху.

Кличі цісаря Вільгельма та його першого дорадника були поправді лише символами того, що вже передтим довершило ся потихо в души народу.

Задля влучного зрозуміння переміни народньої психіки в Німеччині нема кращого доказу понад факт, що всі публичні інституції, які викликала тут воєнна потреба, зорґанізовано на основі не територіяльній або клясовій, але загально-державній і всенародній. Хто був би се передсказав яких ще десять або двадцять літ назад, тому певно ніодин Німець не був би повірив. В Німеччині, де так тяжко прийшло ся сотворити одну державу, й то як звязкову державу, де кождий королик і володарь так заздро пильнує своєї „суверенности" та суверенности свого володарства, покликати до життя інституції, які переходять до порядку над усіми тими окремішностями та межами, се справді щось незрозуміле й несподіване. А одначе сї інституції на загально-народній основі сотворено, сотворено вмить, і то інституції, які силою та справністю своєї орґанізації можуть стати взірцем для починів того роду.

Про сї величні інституції скажу окремо й подрібно в моїм останнім листї: се державний збіжевий уряд (Reichsgetreideamt), уряд військових достав, державний харчовий уряд (Kriegsernährungsamt) та кілька орґанізацій, покликаних до життя німецьким патріотичним жіноцтвом.

Берлїн, у липнї 1916.

VIII.

(Воєнні орґанїзациї. — Їх загально-державність. — Нїмецьке жіноцтво, — Школи. — Вибрики партикуляризму та їх публичне осудженнє. — Шовінїзм і національна самосвідомість у Нїмцїв. — Deutschland über Alles).

В основу німецьких орґанізацій, які принесла з собою воєнна заверюха, лягло почуттє національної одноцільности.

Хто бачить сю одноцільність, тому мимохіть прийде на думку ріжниця, яка витворила ся поміж німецькою державною будовою, опертою ще на територіяльній ріжноманїтности, й державним „соціялїзмом“. Бо так названо подекуди в Німеччинї покликаннє до життя загально-державних орґанів з цїлю порядковання згори державою продукційно-торговельних і споживних (консумційних) відносин.

Переглядаючи воєнно-державні орґанїзації Німеччини, ми бачимо в них дві катеґорії: одні орґанїзації, які опирають ся на ініціятиву приватних кругів з національно-гуманїтарними цілями, а другі, які справдї сягають глибоко в саме нутро соціяльних відносин. Перших орґанїзацій серед німецького суспільства велика сила й їх я лишу на боцї, а зупиню ся тільки дещо на орґанїзаціях другої катеґорії.

Між отсими орґанїзаціями, як своєю могутністю, так і доцїльністю визначують ся головно чотири орґанїзації воєнного запотребовання, великий державний уряд збіжевий, покупне (торговельне) товариство та державний уряд народнього живлення. Ті всї чотири орґанїзації змонополїзували майже всю внутрішню та внїшню торговлю Німеччини з заграницею на основі народнього запотребовання. Маємо отже тут діло з двома моментами великої суспільної ваги: з усуненнєм оборотової незалежности приватного капіталу в користь державної реґляментації та з консумційною потребою людности яко реґулятором. Продукція зостала ся індивідуальна, приватна, але нитки обміну між продуцентом і консументом опинили ся в значній части в руках держави. Навіть такий дрібний продуцент, як сїльський малоземельний господарь, перестав бути повновладїльцем свого продукту, — переважну частину своїх земельних добутків він обовязаний віддати комунам (громадам) і державі задля розділу поміж безпосереднїх перепродавців і потребуючу людність. Тому-то економічно-торговельні орґанїзації держави сучасної Німеччини не є ще „державним соціялїзмом“, — а радше змонополїзованнєм обміну та його упорядкованнєм в інтересї консумента. Не

сила накопиченого гроша яко засобу обміну рішає тепер, очевидно, лише щодо деяких продуктів, наскільки вони опинять ся дорогою купна в руках якоїсь катеґорії одиниць, але державний примус, який дає спромогу кождому набути товар в означеній згори скількости та по обмеженій максимальній ціні.

Своїми воєнно-торговельними державними орґанізаціями осягнула Німеччина дві цїли: забезпечила суспільність від льокальних і особистих недостач і поживи і инших річей, конче потрібних до життя, й охоронила людність від збіжевої та всякої иншої лихви, яка при обмежености продуктів була-б напевно дійшла до неможливих границь. Нинї німецький торговець не сміє абсолютно кому небудь відмовити продажі, коли жаданий товар є в нього на складі, а так само він підпадає величезним карам (які деколи доходять і до кількох тисячів марок!), як що зажадає ціни повище максимальної границї.

Хто мав спромогу в щоденнім життю приглядати ся справному функціонованню німецьких воєнно-соціяльних орґанізацій (я зву їх воєнними, бо викликала їх воєнна потреба на час війни), той мусить ударити чолом перед орґанізаційним ґенієм німецького народу. Не деякі удатні закупна в невтральних державах врятують Німеччину від небезпеки замкнення усїх світових торговельних шляхів Велико-Британією, але отся орґанізаційна сила німецького духа, яка відносить кождої днини й кождої хвилї безкровні побіди над небезпечним і безоглядним противником та яка ще сильнійше нїж що инше сполучила сучасне німецьке суспільство в одну орґанїчну цїлість.

Про все те я пишу, щоб вказати, яким шляхом ідеть ся загалом найшвидше та найпевнійше до ідеалу перетворення своєї етноґрафічної маси в новочасну націю, — а саме: шляхом всенароднїх орґанїзацій. Бо дві сили дїлають спільно при розвитку новочасної національности: сила духової культури, яка вяже ідейні нитки між членами даної суспільности, та сила орґанїзації, як

державної, так і приватної, — яка одиниці-клїтини (беручи анальоґію з біольоґічного творення) сполучає, де далї, в орґанічну одиницю вищої катеґорії.

А отсю правду треба особливо тямити народам, яким доля відмовила наразї державної орґанїзації та які лише своїми приватними, одиничними доцїльними зусиллями мусять класти шлях до кращої будучности.

Після загальних висновків на заснові нїмецької патріотичної праці ще декілька заміток і спостережень із буденного практичного життя.

Головний тягар дрібної національної роботи на час війни спав на плечі нїмецького жіноцтва. Нїмецьку жінку ми представляємо собі дуже часто, по утертій вже теорії, людиною дрібної домашньої праці без ширшого світогляду, — а такою вона рішучо не є. Бодай у воєннім часї інтелїґентна нїмецька жінка розуміннєм народньої справи не стоїть рішучо позаду свого життєвого товариша-мущини. Її основною прикметою є солїдність і незвичайне почуттє обовязку, які проявляють ся зарівно, як у приватнім життю, так і публичнім. Чванькуватости публичною працею, яку так часто зустрічаємо деинде, в нїмецьких жінок нема; як „тихо без гомону“ Нїмка піклуєть ся біля щоденних потреб вдома, так із такоюж звичайністю, а подекуди і скромністю вона бере участь і в публичному життю. А ся остання участь справдї не маловажна. Коли нїмецькому жовнїрови, борцеви на фронтї, не бракує нїчого, що потреба до його вигоди та заспокоєння життєвих вигод, він має завдячити се в першій мірі патріотичному нїмецькому жіноцтву. А пильних робітниць для народнього дїла ви найдете всюди: і в панських домах і на піддашу. Такий патріотичний нїмецький „Frauenverein“, на чолї якого стоїть сама цїсарева Авґуста, а філії якого розсипані по всїй Нїмеччинї, вислав за один минулий рік поверх тисячу вагонів усїляких дарунків, Liebesgaben, на воєнний фронт, не кажучи про висилки такихже дарунків „приватним шляхом“, поодинокими „членицями“. Навіть на залїзничих стаціях,

де жінка заступила в уряді мущину. ви стрінете всюди касієрки, придверниці і ті, які в вільних коротеньких перервах працюють зігнуті над якоюсь робіткою, призначеною на фронт!

Після жінок іде дрібна шкільна дітвора. Скільки ся дітвора поклала вже на жертівнику рідного краю, се знає тільки той, хто мав спромогу бачити викази збірок, довершених по школах. Дітваки, навіть 7 і 8-ми літні, зносять день-у-день до школи все, що хвилево нації у „потребу“. Найперш зношено там золоті гроші та всілякі дрібні предмети з золота, — потому зужиті частини біля й одягів, — тепер зносять цілі звитки та навіть окравки паперу та зеренця зїджених овочів, з яких великі централї добувають ростинну оливу й инші частинки щоденної поживи.

Із такої молоді вийде патріотична порода — найновійша Німеччина, споєна ще сильнійше одним духом і одним почуттєм солїдарности та народнього обовязку! А хто думав би може, що в основі того всього, тих загальних пожертвовань і зусиль, лежить загорілість і шовінїзм проти ворога, хвилева поломінь, викликана війною, той дуже помиляв ся-б. Правда, і в Німеччині не бракло в останнім часї деяких познак шовінїзму — от хочби нагінка на чужинецькі інтернаціональні слова або на виучування чужих мов, але сї вибрики шовінїстичного духа стріли ся зараз з рішучим і загальним осудом. Правда, деякий Німець згори починає дивити ся на своїх національних ворогів, але сей погляд мав своє джерело не в засліплюючім вузькоглянднім шовінїзмі, але в національній гордости, гордости на свою велику працю та високу німецьку культуру. Тому ніщо так не боліло й не болить Німців, як закид „варварства“, як се згірдливе „boche“, кидане їм у вічі загорільцями-Французами, — а ніщо з другого боку не радує їх так, як успіхи їх матеріяльної та духової культури, що ставлять їх переможцями в теперішній війнї, та нові цивілїзаційні осередки — світила, здвигнені німецькими побідними руками на зайнятих територіях. Тут в реєстрі отсих висококультурних по-

чинків записали Німці такі твори свого духа та своїх рук, як залїзничі шляхи, телєфони й телєґрафи в Малій Азії, Сирії й Арабії, як німецький унїверситет у Царгородї та польське огнище вищої науки у Варшаві.

Справдї „Deutschland über Alles“ (Німеччина понад усе) має подекуди, а зокрема в освічених німецьких головах инше значіннє, нїж йому приписує загалом несвідома річи публика заграницею . . .

* * *

На отсих кількох загальних замітках і спостереженнях із мого полїтичного побуту в Німеччинї я поки-що кінчу свої листки, лишаючи ширше й більше на будуче. З полїтичної куртуазії, огляду на недовершені ще події воєнного перелому прийшло ся менї обмежити значно мої чисто полїтичні листи до свого суспільства і в сих обмежених рамцях працї я мусїв шукати иншої теми, яка могла-б бути поучаючою й інтересною для сучасного Українця та й Українки на нашій землї. Чи я добре вибрав тему, чи вспів сказати що справдї інтересне й поучаюче для нас усїх, не моя річ судити. Feci, quod potui, faciant meliora potentes (Я зробив, що зміг, хай зроблять лїпше ті, що можуть). Тож і без претенсіональности кидаю отсї метелики на знищену та пошматовану воєнними подіями нашу народню ниву, з авторським бажаннєм, аби не зостали ся вони в кругах нашого громадянства без привіту й уваги.

Берлїн, у серпнї 1916 р.

4

Найдешевша українська книжка в часї війни

вийшла саме накладом

Союза визволення України:

Др. Льонґін Цегельський:

Русь-Україна а Московщина-Россія.

Друге, перероблене виданнє.

Книжка обіймає 128 стор. друку й має карту України, а коштує лише 80 сот.

В кождого Українця-вояка, в кождого інтелїґента (інтелїґентки), що береть ся за ширеннє української національної свідомости серед мас, у кождій читальні, в кождого ученика (учениці) повинна знайти ся в руках отся книжка, як не для його власного ужитку, то для поширення свідомости історично-полїтичної, економічної та язикової окремішности української нації від московської.

Давайте з хати до хати, з рук до рук.

ВІСТНИК СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Орґан Союза визволення України.
Виходить у Віднї раз на тиждень.

Одинокий український тижневник всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напряму.

Передплата: річно 15 кор., піврічно 8 кор., чвертьрічно 4 кор. 50 сот.

Редакція: **Wien, VIII., Josefstädterstraße 79**
II. Stiege, Tür 19. — Адміністрація: Tür 6. — Tel. 13430.
Чек. конто: 107.090.

Нова цікава книжка!

Купуйте великий ілюстрований

КАЛЄНДАРЬ

Союза визволення України

НА ПЕРЕЛОМІ

НА Р. 1916 і 1917.

Є се правдива памяткова книжка для кождого щирого Українця на згадку сучасного великого часу, який становить переломову добу в життю нашого народу, нашої нації. В ній знайде читач цілий ряд цікавих статей, котрі всесторонньо освітлюють українську справу, наше минуле й нашу теперішність. Ось короткий перегляд сих статей: Проф. Б. Лепкий, На новім порозї, Др. В. Сімович, Шевченків заповіт, Др. Л. Цегельський, Про причини великої світової війни, Др. З. Кузеля, Наше минуле (коротка історія України), Проф. Б. Лепкий, Кінець української волї, Др. Л. Цегельський, Самостійна Україна, йогож, Про назви „Русь" і „Україна", Проф. Ст. Рудницький, Україна (коротка ґеоґрафія), С. Кузик, Потреба самостійности України з економічного погляду, Проф. Б. Лепкий, Погляд на укр. літературу, Др. В. Сімович, Короткий огляд укр. літератури, Др. В. Левицький, Українці в Австрії, Др. М. Лозинський, Укр. представництво в Австрії, Вол. Темницький, Укр. Січові Стрільці, йогож, Загальна Українська Рада, Ів. Чупрей, Січовий рух, Проф. І. Боберський, Сокільський рух, Др. І. Крипякевич, Коротка історія укр. війська, Вол. Дорошенко, Українство в Росії, М. Возняк, Наша мова, Проф. Гр. Микетей, Червоний Хрест, Вол. Темницький, Огляд світової війни і ин.

Поза тим в календарі поміщено багато поезій наших найвизначнїйших письменників, дібраних так, щоб доповнювали поглиблювали зміст відповідних статей. Ціла книжка прикрашена численними портретами й образками.

Ціна календаря незвичайно дешева, всього 2 Кор.

Замовляти книжку треба на складі видань Союза визволення України:

Wien, VIII., Josefstädterstraße 79.

Жадайте почтовий чек ч. 107.090.

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союза визволення України:

		к. с.
Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск	Бр. 1·— в опр.	1·50
Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України		—·50
Сїм пісень. Гостинець для українських вояків. З нотами		—·20
Др. М. Лозинський. Галичина в життю України		—·60
Українські колядки		—·20
М. Возняк. Наша рідна мова. З портретами		—·10
Проф. І. Шишманов. Роля України в болгарськім відродженню (Вплив Шевченка на болг. поетів передвизвольної доби)		—·20
Проф. С. Томашівський. Церковний бік української справи		—·30
О. Кириленко. Українцї в Америцї		—·50
Др. І. Крипякевич. Українське військо. Короткий історичний нарис. З малюнками		—·40
Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія		—·80
Др. Осип Назарук. Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками	Брошур. 3·50, в оправі	4·50
Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку)		—·50
G. Cleinow. Das Problem der Ukraina. Українська проблєма. (Про умови самостійної української держави)		—·20
Україна. Край і нарід. 40 образків з видами і типами України		2·—
H. Boczkowski. Ukrajina a ukrajinská otázka. (Україна й українське питаннє). По чеськи. З картою України		1·—
V. Choma-Dovski. Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи)		1·—
О. Скоропис-Йолтуховський. Значіннє самостійної України для европейської рівноваги		—·20
Памяти Івана Франка. Опис життя, діяльности й похорону. Зладив М. Возняк. З малюнками		1·—
Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновійші часи. З численними портретами		1·—
На переломі. Календарь на рр. 1916 і 1917 і памяткова книжка. З численними портретами і малюнками		2·—
Б. Заклинський. Що треба знати кождому Українцеви. З малюнками і картою України. Вид. 3-є		—·30
Іп. Бочковський. Фінляндія та фінляндське питаннє		1·20
Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини (в друку)		—·80
Вол. Гнатюк. Національне відродженнє австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)		—·80
Вол. Гнатюк, Українська народня словесність. (В справі записів укр. етнографічного матеріялу)		1·—
Наша пісня. Співаник. 9 найпопулярнійших укр. пісень і гимнів з нотами		—·30
Polschtschak, Polen von der Ostsee bis zum Schwarzen Meer. З картою		2·—
На складї можна дістати також брошуру др. **Л. Цегельського:** Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage. З картою		1·50

Набувати можна отсї всї книжки в Адмінїстрації видань Союза визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79.**

На жаданнє висилаєть ся почтовий чек ч. 107.090.